

ΚΩΣΤΑΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΕΡΖΟΥΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΜΠΑΛΑΝΟ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟ (1754)

Ανάτυπο

ΔΩΔΩΝΗ

ΤΟΜΟΣ ΚΘ

Μέρος Τρίτο

Επιστημονική Επετηρίδα
του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2000

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΕΡΖΟΥΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
ΜΠΑΛΑΝΟ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟ (1754)**

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΖΕΡΖΟΥΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΠΑΛΑΝΟ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟ (1754)*

Ἡ πολυσχιδῆς διδακτικὴ παρουσία καὶ ὁ νεοτερικὸς προσανατολισμὸς τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης τοῦ Νικολάου Ζερζούλη (Μέτσοβο ca. 1710 - Ἰάσιο 1773) υπογραμμίζεται ἤδη τὸ 1761 ἀπὸ τὸ σύγχρονό του Ἰώσηπο Μοισιόδακα, ὁ ὁποῖος στὸ «Προοίμιον» τῆς μετάφρασης τῆς Ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ludovico Antonio Muratori, ἀναφερόμενος στὶς ἀλλαγές ποὺ εἶχαν σημειωθεῖ στὸ πνευματικὸ πεδίο («τὰ φροντιστήρια διπλασιάζονται, ἡ ἐγκύκλιος παιδεία ἀκμάζει, ἡ φιλοσοφία διδάσκεται, ἡ Μαθηματικὴ ἀκούεται, οἱ διδάσκαλοι αὐξάνουν»), συναριθμεῖ τὸ Μετσοβίτη στοχαστῆ στοὺς «λογάδες», οἱ ὁποῖοι «εἶναι ἄξιοι ... νὰ συγγράφουν καὶ νὰ παραδίδουν μὲ ἀκρίβειαν πᾶσαν ἐπιστήμην»¹. Μετὰ τὶς σπουδές του στὰ Γιάννινα (ca. 1727-1733), πλησίον τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, χρημάτισε διδάσκαλος στὴν Τρίκκη (1736-1748)², ὑποδιδάσκαλος περὶ τὸ 1749 στὴ Σχολὴ Γκιόνμα³ καὶ στὴ συνέχεια μετέβη στὴν Ἰταλία, ὅπου κατὰ τὰ ἔτη 1751-1757,

* Ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης στὸ 2ο Διεπιστημονικὸ Συνέδριο, Τὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο γιὰ τὸ Μέτσοβο: «Τεχνολογία, Πολιτισμὸς καὶ Ἀποκέντρωση», Μέτσοβο 3-6 Ἰουνίου 1998.

1. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Ἠθικὴ φιλοσοφία μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος, Τόμος Α', Βενετία 1761, σ. ιε': «Ἐνας Βούλγαρις Εὐγένιος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἕνας Θεοτόκης Νικηφόρος εἰς τὴν Κέρκυραν, ἕνας Ζορτούλλιος Νικόλαος εἰς τὸν Ἀθωνα... σπουδάζουν νὰ ἀνακαλέσουν τὰς Μούσας εἰς τὸν πάτριον Ἑλικῶνα των». [Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο *La filosofia morale esposta ai giovanì*, Verona, 1735. Ὁλόκληρο τὸ «Προοίμιον» ἀναδημοσιεύεται στὸ: Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, *Οἱ συντεταγμένους τῆς Βαλκανικῆς Σκέψης τὸν 18ο αἰῶνα*, Ἀθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ., 1985, σσ. 323-341. Τὸ συγκεκριμένο παράθεμα στὴ σ. 326].

2. Γεώργιος Ι. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς, ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον*, Ἐπιμ., Εἰσαγ., Εὐρετ., Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, Ἀθήναι, 1972 (=Ἀθήνησι, Ἐπιμ., Γεώργιος Π. Κρέμος, 1872), σ. 495: «ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῆς ἐν Τρίκκῃ σχολῆς ὑπὲρ τὰ 12 ἔτη». Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ χρονολόγησιν τῶν σπουδῶν καὶ τῆς διδασκαλίας του προβλήματα ἐξετάζει ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, «Οἱ ἐν τῷ ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδασκόμενοι», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 15 (1940), σσ. 104 κ.έ. Ἡ μελέτη τῆς (σσ. 59-158, γιὰ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη, σσ. 94-140) εἶναι ἡ πρώτη ἀπόπειρα γιὰ ολοκληρωμένη γραμματολογικὴ ἔρευνα τοῦ ἔργου του, παρὰ τὶς ἀδυναμίες καὶ τὰ λάθη.

3. Παναγιώτης Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας*, Εἰσαγ., Ἐπιμ., Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἰωάννινα, Ε.Η.Μ., 1960, σ. 63.

έδιδάχθη «πάσας τὰς ἐπιστήμας»¹ καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του παρέδιδε μαθήματα στὴν Κωνσταντινούπολη (1758-1759), διηύθυνε τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία (1759-1760), ἐσχολάρχησε στὸ Μέτσοβο κατὰ τὰ ἔτη 1763-1764, στὸν Τύρναβο (1765-1766) καὶ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1766 δίδαξε στὸ Ἰάσιο².

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἰταλία (Βενετία 1751, Πάδοβα 1751-1752, Μπολῶνια 1753-1754, Βενετία 1754-1757) καὶ πιὸ συγκεκριμένα τὸ 1754 ὁ Ζερζούλης ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν παλαιὸ του διδάσκαλο Μπαλάνο Βασιλόπουλο³ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀρνητικὴ ὑποδοχὴ ποὺ ἔτυχε στὴς Ἀκαδημίες τῆς Εὐρώπης ἢ ὑποδειχθεῖσα ἀπὸ τὸν Μπαλάνο («λύση» τοῦ «Δηλίου προβλήματος»⁴ ἀπὸ τὴν ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ πληροφορίες γιὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς Παιδείας καὶ τῶν Μαθηματικῶν γνώσεων στὴν Τουρκοκρατούμενὴ Ἑλλάδα στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε ὀρισμένα στοιχεῖα ποὺ ἐπιβοηθοῦν νὰ σχηματίσουμε

1. Γεώργιος Ι. Ζαβίρας, ὁ.π., σ. 496. Τὸν Ζαβίρα ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας, *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς Γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων*. Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821), Ἐν Ἀθήναις, 1868, σ. 499. Χρήσιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὸν πνευματικὸ του προσανατολισμὸ μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ἔργο του, στὸ ὁποῖο θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα σημειώματα τῶν βιβλίων του. Βλ. πρόχειρα Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, «Οἱ ἐν τῷ Ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου», ὁ.π., σσ. 133 κ.έ. Ἐτοιμάζω ἀναλυτικὸ κατάλογο τῆς «Βιβλιοθήκης» τοῦ Νικολάου Ζερζούλη.

2. Ariadna Camariano - Gioran, *Les Academies princieres de Bucarest et de Iassy et Leurs Professeurs*, Thessaloniki, 1974, σσ. 599 κ.έ.

3. [Νικόλαος Κυριάκη Ζαρζούλης] *Τὴν ὑμετέραν σοφολογιωτάτην, καὶ ἐπιστημονικωτάτην παναιδεσιμότητα εὐλαβοφρόνως προσκυνῶ σὺν τῷ σωτηρίῳ προσφωνήματι...*, 1754, Ἀπριλίου 8, Ἐνετίηθεν. Στὸ ἐξῆς: Ἐπιστολή. Δημοσιεύθηκε μαζί μὲ ἄλλα κείμενα τῆς «διαμάχης» στὸ: Κοσμᾶς Μπαλάνος, *Ἀντιπελάργησις ἢ Συλλογὴ τῶν σωζομένων ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων τῶν ἐκπεπονηκότων διαφόρως περὶ τὸ Δήλιον Πρόβλημα εἰς εὗρεσιν δύο μέσων ἀναλόγων γραμμῶν ἐν συνεχῇ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ καὶ ἐκ τῶν Νεωτέρων ὑπὸ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου Κυρίου Μπαλάνου Βασιλόπουλου*, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1816, σσ. 46-51.

4. Τὸ Δήλιον πρόβλημα ἢ πρόβλημα διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου ἢ πρόβλημα παρεμβολῆς δύο μέσων ἀναλόγων ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλυτα προβλήματα μὲ ὄργανα τὸν κανόνα καὶ τὸ διαβήτη. Γιὰ τὴ σχετικὴ προβληματικὴ καὶ τὴν προσπάθεια τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε τὴν (ἐσφαλμένη) λύση τοῦ προβλήματος μὲ κανόνα καὶ διαβήτη στὸ βιβλίο του *Μέθοδος Γεωμετρικῶς χωροῦσα περὶ εὗρέσεως τῶν δύο μέσων συνεχῶς ἐξῆς ἀναλόγων γραμμῶν*, Βενετία, 1756, τὸ ὁποῖο ἀναδημοσιεύθηκε ὡς τμῆμα στὴν *Ἀντιπελάργησιν*, ὁ.π., σσ. 34-42, βλ. Μιχάλης Λάμπρου, «Μία προσπάθεια διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας καὶ τὸ κείμενο τῆς Ἀντιπελάργησις», στὸ: *Ἀντιπελάργησις, Οἱ Ἐπιστῆμες στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο*, Ἀθήνα, Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν / Ε.Ι.Ε., Τροχαλία, 1997, σσ. 149-177.

μία πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ παρουσία τοῦ Νικολάου Ζερζούλη. Κατ' ἀρχὴν θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Ζερζούλης πεπεισμένος ὁ ἴδιος, ὅπως καὶ ὁ Γεώργιος Ζαπελαβίτης, σ' ἀντίθεση μὲ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη καὶ τὸν Νικηφόρο Θεοτόκη¹, γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς μαθηματικῆς κατασκευῆς τοῦ Μπαλάνου ἐπιχείρησε νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἀπορριπτικὴν στάση τῶν εὐρωπαϊῶν μαθηματικῶν καὶ ὡς συνάρτηση τῆς γενικότερης ἀντίληψης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο γιὰ τὴν πνευματικὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδος: «Ἄς στοχασθῆ», γράφει ὁ Ζερζούλης, «ἢ σοφολογιότης σας, ἂν ἀνέχονται νὰ φανῆ ἓνα τοιοῦτον ἐφεύρεμα, παρ' Ἑλληνας εἰς καιρὸν ὅπου οἱ μὲν Ἕλληνες ὡς ἀμαθεῖς παρ' αὐτῶν νομίζονται, καὶ καταφρονοῦνται, αὐτοὶ δὲ ἀνθοῦσι μὲ θαυμαστὰ σπουδαστήρια, καὶ ἀκαδημίας περιφήμους, καὶ καθ' ἑκάστην καλλιεργοῦσι τὰ τε παλαιὰ καὶ νέα ἐν παντὶ γένει καὶ εἶδει ἐπιστημῶν, ὄντες ἀφιερωμένοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιον μόνον ἐπάγγελμα, καὶ ἔχοντες ἄνεσιν τοῦ σπουδάζειν μὲ μεγάλας πληρωμάς, καὶ τοσοῦτοι εἰς τὸ πλῆθος διδάσκαλοι εἰς μίαν μόνην πολιτείαν, ὡς ἐν Βονωνία, ὅπου εἶναι ὀγδοήκοντα δύο τὸν ἀριθμὸν, καὶ μὲ θαυμασίας τάξεις, καὶ μὲ ὄργανα πάσης ἐπιστήμης, καὶ τέχνης ἀξιάγαστα, μὲ σχολεῖα ὅπου εἶναι ἐξαισίου ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτελέσματα, μὲ βοήθειαν τοῦ Σενάτου, καὶ τοῦ Πρίγκιπος ὅπου ἀντιλαμβάνονται, καὶ συναίρουσι τοῖς σπουδάζουσι πολλαχῶς μὲ βιβλιοθήκας ὑπερθαύμασταις, καὶ πολυεξόδους»².

Μὲ σαφήνεια ὁ Μετσοβίτης λόγιος συγκεκριμενοποιεῖ τὰ στοιχεῖα ποὺ πιστοποιοῦν τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξη στὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρο, τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ἀναγνώσουμε καὶ συνεπῶς νὰ τὰ κατανοήσουμε καὶ ὡς αἰτήματα - ὑποδείξεις γιὰ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο, στὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος προσπάθησε ὡς διδάσκων νὰ τὰ ἐφαρμόσει: ὀργανωμένα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα, ἐμπλουτισμένες βιβλιοθηκῆς, ἐργαστήρια πειραματικῆς ἔρευνας³, ἐνεργῆς ἐπιστημονικὴ κοινότητα στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας μέσα ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἀντιπαράθεση τῶν ἀπόψεων παράγεται ἡ γνώση⁴, προσανατολισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων σὲ συγκεκριμένους τομεῖς ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων, οἰκονομικὴ ἀρωγὴ σὲ διδάσκοντες καὶ διδασκόμενους.

1. Βλ. τὰ κείμενά τους στὸ: Ἐπιπελάργησις, ὁ.π., σσ. 52 κ.έ.· πβ. Μιχάλης Λάμπρου, «Μία προσπάθεια», ὁ.π., σ. 167 κ.έ. Ὁ Γ. Ζαπελαβίτης εἶναι ὁ Γεώργιος Κωνσταντίνου.

2. Νικόλαος Ζερζούλης, Ἐπιστολή, σ. 49.

3. Ἐπιστολή, αὐτόθι: «καὶ τί νὰ εἶπῃ τινάς, ἢ πῶς νὰ παραστήσῃ τὰ ὅσα εὕρισκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἰνστιτούτον [sc. «τῆς Βονωνίας»]. Πᾶν γένος καὶ εἶδος μετάλλου, πᾶν γένος καὶ εἶδος χόρτου, πᾶν γένος καὶ εἶδος ξύλου, καὶ ἐν ὀλίγοις πᾶν εἶ τι φέρει γῆ, καὶ θάλασσα προκείμενον τοῖς φυσικοῖς εἰς θεωρίαν».

4. Αὐτόθι: Μετὰ ἀπὸ τὰ μαθήματα ὅπου κάμῃ ὁ Προφῆσσος... οἱ ἄλλοι προφῆσσους ὄλοι ἐπιχειροῦσιν ἐναντίον του, καὶ αὐτὸς εἶναι χρεώστης νὰ λύσῃ κάθε ἀπορον, καὶ κάθε πρόβλημα».

Τὰ παραπάνω γνωρίσματα πού συνιστοῦν προϋποθέσεις ἀλλὰ καὶ κίνητρα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐνασχόληση ἐξηγοῦν γιὰτὶ «εἰς τοσοῦτον τρόπον αὐξάνουσιν αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ μαθήσεις, αἱ τέχναι ἅπασαι, καὶ παντοίου γένους καὶ εἶδους» σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἰσχνότητα πού παρουσίαζε σὲ καθολικὴ κλίμακα ἡ ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητά στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, «ὅπου οἱ ἄθλιοι τοῦ γένους μας σπουδασταὶ οὐδὲ ἐφαντάσθησαν ταῦτα, μάλιστα διὰ τί σπουδάζουσιν εἶναι περιφρονούμενοι ὑπὸ τῶν ἀμαθεστάτων, πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ βοηθοῦνται»¹.

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σφαλερότητα αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς ἀπόδειξης τοῦ Μπαλάνου, τὸ ἀδύνατον τῆς ὁποίας ἀποδείχθηκε τὸ 1829 ἀπὸ τὸν A.F. Möbius (1790-1860)², ἡ ἐπισήμανση τοῦ Ζερζούλη πῶς «ὅ,τι εἰποῦν αὐτοὶ (sc. τὰ μέλη τῶν διαφόρων Ἀκαδημιῶν), καὶ ἂν εἶναι καὶ παράλογον, πάντες οἱ ἀκούοντες συγκατανεύουσι μὲ δίκαιον τοῦ αὐτοῦ ἔφα, ἡμᾶς ὅμως τίς μᾶς ἀκούει, ἔστωσαν νὰ εἶναι παρ' αὐτοῖς περιφρονούμενοι εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα οἱ Ἕλληνες»³ δὲν ἐξαντλεῖται στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἀλλὰ ἀφορᾷ γενικότερα τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναγνωρίζεται καὶ καθίσχυει ὡς ἐπιστημονικὰ ἐγκυρὴ μία πρόταση ἢ θεωρία. Ὁ Ζερζούλης δὲν ἀποδέχεται ὅτι ἡ ὀρθότητα τῶν ἐπιστημονικῶν θέσεων εἶναι —ἢ θὰ πρέπει νὰ κατανοεῖται ὡς— συνάρτηση τῆς ἀύθεντίας («τοῦ αὐτοῦ ἔφα»), ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ἐπιβάλλεται νὰ ἀναδεικνύεται καὶ νὰ επικυρώνεται μετὰ ἀπὸ διεξοδική, εὐμέθοδη καὶ ἀπροκατάληπτη ἀναζήτησι⁴.

Ὅ,τι ὑπονοεῖται στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα τῆς Ἐπιστολῆς δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἀκροθιγῆ νύξη πού ἐπιρρώνεται ἀπὸ μία προγραμματικὴ φιλοσοφικὴ θέση τοῦ Ζερζούλη, τὴν ὁποία ἐκθέτει ἀναλυτικὰ στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐνατίου τοῦ Δωρόθεου Λέσβιου τὸ 1759, σχετικὰ μὲ «τὸ βαρὺ» καὶ «τὸ κοῦφον», ὅπου τονίζει ὅτι «οὐκ Ἀριστοτέλους ἢ ἄλλου ῥήματα ἐν τῷ φιλοσοφεῖν, ἀλλ' ἀλήθειαν καὶ φύσιν ὄντων θηρᾶσθαι ἐξερευνᾶν καὶ ἐξιχνιάζειν ὀφείλομεν· οὐ γὰρ δέον τῷ φιλοσοφοῦντι τοῖς τοῦ διδασκάλου ῥήμασιν ἐπομνῦναι, ἀλλὰ τῇ φύσει τῷ λόγῳ εἰσδύναται»⁵. Τούτῃ ἡ ἀπόφανση εἶναι καίριας σημασίας γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ζερζούλης ἀντιλαμβάνεται τὸ φιλοσοφεῖν καὶ ὡς περιεχόμενον καὶ μέθοδος ἐγγράφεται στὴ νεωτερικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία. Σύμφωνα μὲ τὸν Ζερζούλη, ἡ ἐμπειρικὴ διαπίστωση, ὁ ἔλεγχος

1. Αὐτόθι.

2. Μιχάλης Λάμπρου, «Μία προσπάθεια», ὅ.π., σ. 150.

3. Νικόλαος Ζερζούλης, Ἐπιστολή, σ. 51. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

4. Αὐτόθι: «Νὰ κρίνουν», ὅπως γράφει, «ἀπαθῶς τὴν ἀλήθειαν».

5. Νικόλαος Ζερζούλης, Γενναῖα Ἀπάντησις, στό: Λίνος Γ. Μπενάκης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀμφισβήτηση καὶ υπεράσπιση τοῦ Φιλοσόφου στὸν 18ο αἰῶνα. Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», Φιλοσοφία 7 (1977), σ. 441.

καὶ ἡ τεκμηριωμένη συλλογιστικὴ πορεία προσδίδουν ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα στὰ ὁποιαδήποτε συμπεράσματα καὶ ὄχι οἱ *sententiae auctorum*.

Στὴν Ἐπιστολή τοῦ Ζερζούλη ἡ σύγχρονή του ἑλληνικὴ πραγματικότητα ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ στὸ ζεῦγμα «τότε μὲν...νῦν δὲ» ἡ ἐπίκληση τῆς ἱστορίας γίνεται μὲ προφανῆ στόχο νὰ ἰσοσταθμισθεῖ ἡ ὑστέρηση ποὺ παρατηρεῖται στὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξη. Στὴν κακόβουλη κριτικὴ («μῖσος πρὸς τοὺς Ἕλληνας», «φθόνος πολὺς») ὅσων προσπαθοῦν «νὰ δείξουν ὅτι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας δὲν ἐφάνη τίποτε, εἰς τὸν κόσμον ποτέ», ὁ Ζερζούλης ἀντιπαραθέτει τὴ συμβολὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στὴν καλλιέργεια τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν: «ἡ ἀλήθεια βοᾷ», γράφει, «ὅτι εἴ τι ἔχουν ἀπὸ τὰς ἐπιστήμας, τούτου πρέπει νὰ ὁμολογήσουν εὐρετὰς τοὺς Ἕλληνας, καυχῶνται μόνον διὰ τὰ νέα ἐφευρέματα, μᾶλλον δὲ παλαιά, ὑπ' αὐτῶν ἀνακαινισθέντα, καὶ τοὺς Ἕλληνας τώρα τοὺς μετροῦσι βεβουθισμένους εἰς μέγα βάθος ἀμαθείας. Καυχῶνται πὼς ἔφθασαν εἰς ἀκριβεστέραν θεωρίαν ὑπὲρ τοὺς Ἕλληνας ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν ἀληθές ἕμως μὲ τὴν ἐποικοδόμησιν ἐπάνω εἰς τὰ θεμέλια τῶν Ἑλλήνων»¹.

Ὁ βασικὸς πυρήνας ποὺ ὑποβαστάζει τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζερζούλη ἔχει τὸ ἀνάλογο προηγούμενό του στὰ κείμενα τῶν λογίων τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, στὰ ὁποῖα ἡ ἀναφορὰ στὴν πνευματικὴ εὐκλεία τῶν ἐλλήνων ἐντασσόταν στὴν προοπτικὴ τῆς παρακίνησης τῆς Εὐρώπης γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ἢ ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς πνευματικῆς ἀφύπνισης καὶ τῆς τόνωσης τοῦ φρονήματος τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων². Τὸ ζεῦγμα «ἀρχαῖοι-νεώτεροι» θὰ ἀξιοποιηθεῖ ἐπί-

1. Ἐπιστολή, ὁ.π., σσ. 48-49. *Mutatis mutandis* ἡ θέση τούτη ἀνάγεται στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος. Βλ. ἐνδεικτ., Βησσαρίων Καρδινάλιος, *Κωνσταντῖνῳ Παλαιολόγῳ χαίρειν* [= Ludwig Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Funde und Forschungen. Band III. Aus Bessarions Gelehrtenkreis*, Paderborn, 1967 (=1942), σ. 447]: «Παρὰ γὰρ Λατίνων τὴν ποτε φεῦ ἡμετέραν παραλαβόντες σοφίαν ἢ καὶ ληψόμενοι, καὶ οὕτω παραλαβόντες, ὡς αὐτοὶ ποτε οἱ ἡμέτεροι αὐτὴν παρεδίδουν, ἱκανοὶ εἰσι καὶ ἄλλους διδάξαι καὶ ὁμοίους ἀποτελέσαι, ὥστ' οὐκ ἐν πολλῷ τοὺς παραδόντας νικῆσαι. Οὐ δεῖ δ' αἰσχύνῃ τὴν τοῦ καλοῦ τούτου θήραν ἀπολοιπεῖν, ἐπεὶ, εἰ καὶ Λατῖνοι ἠσχύνθησαν παρ' Ἑλλήνων ἃ μὴ αὐτοὶ εἶχον παραλαβεῖν, οὐκ ἂν εἰς τόδε σοφίας προήχθησαν. Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλλότριόν τι ληψόμεθα, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν παρὰ τῶν ὀφειλόντων ἀποληψόμεθα· ὀφείλουσι γὰρ ὄντος τοῦ ἀπαιτοῦντος ἀποδοῦναι, ἃ μὴ ἀπέλαβον, ἀλλὰ ἔλαβον».

2. Τούτῃ τῇ στάσει τὴ συνοψίζει μὲ παραστατικὸ τρόπο ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλάς σὲ Ἐπιστολή του (1581) πρὸς τὸν Martinus Crusius (=Martinus Crusius, *Turcograeciae Libri Octo*, Basilea, 1584, σ. 94): «Ὅρῳ δὲ νῦν (ὡς καὶ ἄλλοτε ἔγραψα καὶ λέγειν τοῖς ἐνταῦθα πᾶσιν οὐ παύομαι, τὴν ἀλήθειαν κηρύττων) μετοικήσαντα πάντα τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων, καὶ οἰκήσαντα ἐν ὑμῖν. Ἡ τε σοφία, καὶ αἱ τῶν μαθημάτων ἐπιστήμαι, αἱ τέχναι αἱ ἀρισται, ἡ εὐγένεια, τὰ ὄπλα, ὁ πλοῦτος, ἡ παιδείσις, καὶ ὁ λοιπὸς

σης στις αρχές τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες διαφωτιστές, κυρίως τὸν Ἀδαμάντιο Κοραΐ, γιὰ νὰ ἀντικρουσθεῖ ἡ ἐπίκριση Εὐρωπαϊῶν διανοουμένων καὶ περιηγητῶν πρὸς τὸ νεότερο Ἑλληνισμό¹.

Ἡ ἐπισήμανση τοῦ Ζερζούλη, τὴν ὁποία ἤδη μνημονεύσαμε, ἔτι «εἶτι ἔχουν ἀπὸ τὰς ἐπιστήμας, τούτου πρέπει νὰ ὁμολογήσουν εὐρετὰς τοὺς Ἕλληνας» καὶ «τὰ νέα ἐφευρέματα» γιὰ τὰ ὁποία «καυχῶνται» οἱ Εὐρωπαῖοι εἶναι «μᾶλλον...παλαιά, ὑπ' αὐτῶν ἀνακαινισθέντα»² λειτουργεῖ ὡς ἐπιχείρημα ποὺ συγκροτεῖται στὴν προοπτικὴ νὰ τονισθοῦν τὰ στοιχεῖα ποὺ συμβάλλουν στὴν καλλιέργεια τῆς αὐτοσυνειδησίας, ὄχι μόνο τῆς ἀτομικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς συλλογικῆς. Στὴν ἀντιπαράθεσή του πρὸς τὸν Δωρόθεο Λέσβιο ἐγκαλεῖ τὸν τελευταῖο ἔτι τὸν ὀνομάζει «φιλόνεον», ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτό του τὸν «φιλοπάλαιον... ὑπερασπιστὴν» καὶ ἡ ὑπόμνησή του ἔτι «τὰ... παρὰ τῶν νεωτέρων λεγόμενα τοῖς τῶν ἡμετέρων προγόνων Ἕλλησιν, ὡς ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοί, ἐπερείδονται»³ μᾶς βεβαιώνει ἔτι ὅσα διατυπώνει στὴν Ἐπιστολὴ δὲν συνιστοῦν εὐκαιριακὴ καὶ ὑπὸ τὴν

τῶν χαρίτων χορός. Ἑλληνικῶν δὲ χαρίτων τὸ κλέος βαρὺς ὤλεσεν αἰὼν, βαρβαρικοῖς δαμάσας ἤθεσιν ἀγλαίην» πβ. τὴν ἀφιερωματικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Μουσούρου «Τῷ Ἰανῶ Λασκάρει», στὴν ἐκδοση τοῦ Πανσανία (1516), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται «τῇ ἀνεκδιηγήτῳ πανολεθρία τῶν ἐλεεινῶν Ἑλλήνων, τῶν πρὶν μὲν στρατηγίαις καὶ νομοθεσίαις, ἐπιστήμας τε καὶ τέχναις πολυειδέσι καὶ ταῖς εἰς ἅπαντα τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀποικίαις τὸ ἀνθρώπινον γένος παιδευσάντων τε καὶ νοουθετησάντων, ἡμερωσάντων τε καὶ κατακοσμησάντων, νῦν δὲ φθόνῳ καὶ ἐπηρείᾳ τῆς κακῆς τύχης» ὄχι μόνο δυσπραγοῦν, ἀλλὰ καὶ ἔχουν ἀνάγκη παιδείουσης. Βλ. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des Ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, Tome Premier, Paris, 1885, σ. 150. Βλ. ἐπίσης ὅσα μὲ ποιητικὸ τρόπο διατυπώνουν ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, *Εἰς τὴν Ἑλλάδος καταστροφὴν θρηῖνος*, Venetiis, 1544 (=Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας, *Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς Γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων*, ὁ.π., σσ. 163-168) καὶ ὁ Μάρκος Μουσούρος στὴν ὠδὴ τοῦ *Εἰς Πλάτωνα*, ποὺ τυπώθηκε στὴν ἐκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸν Ἄλδο, Βενετία, 1513 (=Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique*, ὁ.π., σσ. 106-112). Γιὰ τὸν Ἀντώνιο Ἐπαρχο βλ. Ἑλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Ἀντώνιος ὁ Ἐπαρχος. Ἐνας Κρητικὸς Οὐμανιστὴς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα*. Διδακτορικὴ Διατριβή, 1978· πβ. καὶ τὴ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος ὡς ἀνθρωπιστής», στό: Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Ἕλληνες λόγιοι (ΙΕ'-ΙΘ' αἰῶνες)*. Μελέτες καὶ κείμενα. Τόμος πρῶτος, Ἀθήνα, 1979, σσ. 81-85. Γιὰ τὸ ποίημα τοῦ Μάρκου Μουσούρου βλ. Γ. Μ. Σηφάκης, «Μάρκου Μουσούρου τοῦ Κρητὸς, ποίημα εἰς τὸν Πλάτωνα», *Κρητικὰ Χρονικά Η'* (1954), σσ. 366-388.

1. Γιὰ μιὰ γενικὴ προσέγγιση τοῦ προβλήματος βλ. Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκῖσκος, «Δύο κατήγοροι τοῦ Γένους»: C. De Pauw (1788) καὶ J.S. Bartholdy (1805)», στό: *Περιηγήσεις στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο*. Ἐπιλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα, 1968, σσ. 49-66· Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Κριτικὴ καὶ πολιτικὴ: Ἡ ἰδεολογικὴ σημασία τῆς ἐπίκρισης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸν J. L. S. Bartholdy, *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 24 (1981), σσ. 377-410.

2. Νικόλαος Ζερζούλης, *Ἐπιστολὴ*, ὁ.π., σ. 49.

3. Νικόλαος Ζερζούλης, *Γενναῖα Ἀπάντησις*, ὁ.π., σ. 439.

καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων¹ τῶν τε ἰδιοτήτων αὐτῶν, ἐνεργειῶν τε καὶ ἀποτελεσμάτων καὶ τῶν τούτων αἰτιῶν, ἅπερ νῶ καὶ αἰσθήσεσι, λόγῳ ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη τινὶ ὁδῶ γνωσθῆναι δύναται τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς τελειωτική καὶ τῆς κυρίως καὶ ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, καθ' ὅσον ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ ἐνδέχεται πρόξενος»². Ἡ φιλοσοφία ὡς ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ὡς «θεωρία», «προσεχῆς ἐνέργεια», ὅπως σημειώνει, τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, συνυφαίνεται μετὰ τὴν πράξιν, ἀφοῦ «ὁ ... πρακτικὸς φιλόσοφος πᾶσαν ἀναφέρει τὴν θεωρίαν ἐπὶ τὴν πράξιν, καὶ ταύτην μέτρον ποιεῖται τῆς θεωρίας»³. Ἡ ἀλληλοδιάδραση ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξιν καθιστᾷ τελεσφόρα τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιτύχει τὴν εὐδαιμονία του, (καί δὲ καὶ ἡ εὐδαιμονία ἀναμφιβόλως κατὰ ψυχὴν θεωρεῖται, αὕτη δὲ ἐν πράξει, ἥς ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία γίνεται πρόξενος, καὶ ἐν θεωρίᾳ, ἣν ἡ θεωρητικὴ περιποιεῖται, ἀναμφιβόλως συνίσταται), καὶ τούτη ἡ συναρμογὴ φιλοσοφίας - εὐδαιμονίας εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὸ θεωρητικὸ πλαίσιο ποὺ διαμορφώνεται περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ὅποιο ἐγγράφεται ὄχι μόνο ἡ στοχαστικὴ ἀναζήτηση ἀλλὰ καὶ ἡ πραξεολογία. Ἡ ἐμβέλεια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης γιὰ τὴ συνάφεια φιλοσοφίας καὶ εὐδαιμονίας εἶναι διαπιστώσιμη στὰ κείμενα τῶν ἐκφραστῶν τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ὀφείλουμε τὴν ἐναργέστερη ἀποτύπωσίν της στὴν Ἀπολογία τοῦ Ἰώσηπου Μοισιόδακος, ὁ ὁποῖος συναρτᾷ τὸ φιλοσοφεῖν μετὰ τὴν εὐδαιμονία τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄνθρωπος «δύναται νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς»⁴.

micos..., Tomus Primus, Neapoli, 1745, σ. 1. Ἔχω ὑπόψιν μου τὸ ἀντίτυπο ποὺ μελετούσε καὶ τμήματα τοῦ ὁποίου μετέφρασε [βλ. παρακάτω σημ. 2] ὁ Νικόλαος Ζερζούλης. Στὴν ὡα τοῦ ἐξωφύλλου: «Ἐκ τῶν τοῦ Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη καὶ τόδε».

1. Πβ. *Stoicorum Veterum Fragmenta* (collegit Joannes Ab Arnim), Vol. II, (*Chrysippi Fragmenta, Logica et Physica*), Stuttgart, 1968, 36, 11-13 (= σ. 15): «τὴν φιλοσοφίαν φασὶν ἐπιτήδευσιν εἶναι σοφίας, τὴν δὲ σοφίαν ἐπιστήμην θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων».

2. Βλ. *Τῆς τοῦ σοφωτάτου Δημοκρίτου, τῶν ἡμετέρων προγόνων Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτου, φυσικῆς θεωρίας, ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ μάλιστα τοῦ ἀγχινουστάτου καὶ μέγα ἐπὶ σοφίᾳ κεκτημένου ὄνομα Ἰσαάκ τοῦ Νευτόνου ἀνανεωθείσης, ἐπιδιορθωθείσης, ἀναπτυχθείσης, ἀύξηθείσης καὶ εἰς φῶς προαχθείσης στοιχεῖα κατὰ Μουσχεμβροέκιον ἐκφρασθέντα καὶ ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου καὶ γυμνασιάρχου τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη καὶ ἤδη πρῶτον παρ' αὐτοῦ ἐν ἑλλάδι φωνῇ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ καὶ ἐαυτοῦ μαθηταῖς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει παραδοθέντα*, Χφ., 1760, φ. 24r. Στὸ ἐξῆς: Στοιχεῖα. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸ συνάδελφο Χαρίτωνα Καρανάσιο, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω τὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς σκέψης χειρόγραφο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη, ποὺ ὁ ἴδιος ἔφερε στὸ φῶς καὶ ἐτοιμάζει τὴν ἐκδοσὴν, σὲ συνεργασία μετὰ τὸ συνάδελφο Παντελῆ Καρέλλο.

3. Ὁ.π., φ. 25v.

4. Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, Ἀπολογία, Μέρος πρῶτον, Ἐν τῇ Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1780, σ. 98 (= Ἐπιμ., Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἀθήνα, 1976), σ. 96: «εἶναι ἡ ὑγιᾶς

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐπιβάλλεται νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τόσο ἀπὸ τὸ πρόσφατα δημοσιευμένο ὅσο καὶ - κυρίως - ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο ἔργο του εἶναι ἐμφανὲς ὅτι σὲ θέματα φυσικῆς φιλοσοφίας υἱοθετεῖ τὶς ἀντιλήψεις τῶν νεοτέρων ὡς τὶς πλέον ἐγγιστες στὴν ἀλήθεια, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος ἐκδέχεται ὡς προοδευτικὴ διάνοιξη τῶν ὀριζόντων τῆς ἀνθρώπινης νόησης καὶ διὰ τοῦ λόγου εὔρεση τῶν αἰτιῶν τῶν φαινομένων («τῇ φύσει τῷ λόγῳ εἰσδύναται»)¹. Ἡ γνώση γίνεται, συνεπῶς, ἀντιληπτὴ ὡς ἓνα ἱστορικὸ ἐπίτευγμα ποῦ συντελεῖται στὸ διηγετικὸ καὶ τὸ γιγνώσκειν δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἓνα τελεσιδίκως καὶ, πολὺ περισσότερο, ὡς ἅπαξ ὀρισμένο σύνολο προτάσεων ποῦ ἐρμηνεύουν τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὡς γίνεσθαι ποῦ ἐπιβεβαιώνεται συνεχῶς ἀπὸ τὴ συνδρομὴ τῶν νέων καταθέσεων ποῦ προεκτείνουν, διασαφηνίζουν, διορθώνουν, τροποποιοῦν, ἀναιροῦν καὶ ὑπερβαίνουν τὰ πορίσματα τῶν προγενεστέρων.

Ἡ ἀνθρώπινη διάνοια, γράφει ὁ Ζερζούλης, ἐναντι «τῆς ὑπερτελεστάτης» σοφίας «τοῦ Δημιουργοῦ» εἶναι ἀτελής, ἀλλὰ τοῦτο τὸ γνῶρισμα θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ ὁποιαδήποτε αὐθεντία, ἀφοῦ ἡ ἱστορικότητα ἀναδεικνύει τὴν ὀριακὴ ὀρθότητα καὶ ἐγκυρότητα τῶν ἐκάστοτε ἐπιστημονικῶν ἀποφάνσεων, οἱ ὁποῖες συγκροτοῦνται ἀλλὰ καὶ ἰσχύουν στὸ βαθμὸ ποῦ λειτουργοῦν καὶ ἀνταποκρίνονται στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρώπου στὸ συγκεκριμένο χωροχρονικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς: «ἀνθρώπων δὲ ἄλλου ἄλλα ἐπινοησαμένων καὶ ἐφευρόντων κατὰ τὴν ἐν αὐτοῖς χάριν καὶ δύναμιν τοῦ νοός, καὶ τοῖς εὔρεθεῖσι προσθέντων αἰετῶν μεταγενεστέρων, πολλὰ δὲ καὶ ἐπανορθωσαμένων τῶν τοῖς πρὸ αὐτῶν ἐπταισμένων καὶ οὐκ ὀρθῶς κεκριμένων, οὕτως ἡ σοφία ηὔξησε καὶ αὐξάνει καὶ τοῖς ἀνθρώποις πορίζεται τοὺς ἐν τῇ κτίσει ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ τεθειμένους λόγους κατὰ βραχὺ καταμανθάνουσι καὶ νοοῦσι καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῳ νοῒ»².

Μὲ βάση τὴν παραπάνω συλλογιστικὴ οἱ νεότεροι δὲν ἀντιπροσωπεύουν τίποτε ἄλλο παρὰ τὴ μετοχὴ στὸν παρόντα ἀναβαθμὸ τῆς γνώσης καὶ τοῦτο συμβαίνει χάρις στὴν πειραματικὴ μέθοδο, τὴν ἐρειδόμενὴ στὴν παρατήρηση καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν δεδομένων. «Πάντα τὰ σώματα», σημειώνει ὁ Ζερζούλης, «παρατηρήσει εὐρίσκονται κατὰ τινὰς νόμους ἀπαραβάτους ἢ κανόνας ἀμεταθέτους κινούμενα ἡστινοσοῦν ὑπαρχούσης τῆς κινούσης αἰ-

---

φιλοσοφία τὸ λοιπὸν μία θεωρία ὀλική, ἣτις ἐρευνᾷ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων αἰετῶς πρὸς τὸ τέλος, ὥστε νὰ συντηρήσῃ, νὰ συστήσῃ τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος, δύναται νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς». Ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐγγύτητα τῶν θέσεων τοῦ Ἰώσηπου Μοισιόδακος πρὸς τὶς χρονικὰ προγενέστερες ἀπόψεις τοῦ Νικολάου Ζερζούλη ἐπαναθέτει, μὲ ὑπόρρητο πρὸς τὸ παρὸν τρέπο, τὸ πρόβλημα τῆς ἐσωτερικῆς περιοδολόγησής τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

1. Νικόλαος Ζερζούλης, *Γενναῖα Ἀπάντησις*, ὁ.π., σ. 441.

2. Ὁ.π., σ. 442, σημ. 64.

τίας». "Όμως δὲν προκύπτουν οἱ κανονικότητες ἢ οἱ νόμοι, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος κατανοεῖ ὡς «καθεστηκυίας τινὰς σταθερὰς καὶ ἀμετακινήτους παραστάσεις ἢ φαινόμενα ἅπερ ὁμοίως καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσιν, ὡσὰκις ἂν σώματα ἐν ὁμοίαις ἀφορμαῖς τε καὶ περιστάσεσιν ἢ τεθεῖεν ἢ εὐρεθεῖεν»¹, ἀπὸ τῆ διασκεπτικῆ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου ὑποκειμένου ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παρατήρηση, καὶ σὲ τοῦτο συνίσταται ἡ συμβολὴ τῆς νεότερης φιλοσοφίας καὶ ἰδιαίτερος «τοῦ μέγα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰῶσιν ἐπὶ σοφίᾳ τοῦνομα κεκτημένου Νευτόνου»². "Όπως ὑπογραμμίζει ὁ Νεοέλληνας φιλόσοφος, καθιστώντας σαφῆ τὴ διαφορὰ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῆς μεθόδου τῶν νεοτέρων, «οἱ... τοιοῦτοι τῆς φύσεως νόμοι ἐκ μόνων τῶν διὰ τῆς αἰσθήσεως παρατηρήσεων καταμανθάνονται, οὐδεὶς γὰρ οὐδένα καὶ τῶν θνητῶν ὁ μάλιστα πάντων σοφώτατος τοῖς ἀπὸ διανοίας μόνον μελέταις καὶ περινοίαις ἐπινοῆσαι καὶ ἐξευρεῖν ἐδυνήθη ποτέ»³.

Ὁ Ζερζούλης καταφάσκει τὶς ἀντιλήψεις τῶν νεοτέρων ἔχοντας διαμορφωμένη τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴν ἱστορικότητα τῆς γνώσης καὶ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο ὀφείλουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σχετικὰ μὲ «τὸ βαρὺ» καὶ «τὸ κοῦφον» ὡς ἓνα ἐπεισόδιο ποὺ ὀροθετεῖ τὴ νεοελληνικὴ σκέψη στὸ πεδίο τῆς συζήτησης γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ ὀρθότητα τῆς ἀριστοτελικῆς φυσικῆς φιλοσοφίας. Ὁ προβληματισμὸς ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἀριστοτελικὲς ποιότητες⁴ καὶ τὴ γεωκεντρικὴ ἀντίληψη εἶναι ἐμφανῆς στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ στὶς χειρόγραφες Διαλέξεις τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ, *Εἰς τὰ τοῦ φιλοσόφου περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* (1674)⁵, ἓνα ἔργο στὸ ὁποῖο υἱοθετεῖται ἡ ἀριστοτελικὴ ἀποψη, καὶ ἀνιχνεύουμε ἔμμεσες ἀναφορὲς στὶς ἀντιρρήσεις τῶν «νεωτέρων».

Ὁπως σημειώνει ὁ Σουγδουρῆς, «δείκνυσι... ἡ πεῖρα, ὅτι τὰ κουφότερα εἰσὶ καὶ ἀνωφερέστερα τὰ δὲ βαρύτερα κατωφερέστερα. Ἄρ' οὖν ἡ δύναμις

1. Νικόλαος Ζερζούλης, *Στοιχεῖα*, ὁ.π., φ. 29v.

2. Νικόλαος Ζερζούλης, *Στοιχεῖα*, ὁ.π., φφ. 30r-v. Ὁ Δωρόθεος Λέσβιος βεβαίως καὶ οἱ περιπατητικοὶ ἐναντιώνονται στὴν «πεῖραν» καὶ ἐμμένουν στὴ δυνατότητα τῆς συλλογιστικῆς προσπέλασης τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Βλ. Νικόλαος Ζερζούλης, *Γενναῖα Ἀπάντησις*, ὁ.π., σ. 446· πβ. σ. 448.

3. Νικόλαος Ζερζούλης, *Στοιχεῖα*, ὁ.π., φ. 30r.

4. Ὁφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Ζερζούλη στὶς ἀριστοτελικὲς ποιότητες διατυπώνεται ρητὰ καὶ στὸ κείμενό του Ἄπορίαι Νικολάου τοῦ ἐκ Μετζόβων πρὸς Δωρόθεον [= Λίνος Γ. Μπενάκης, «Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη (1706-1773). Μία πρώιμη σύγκρουση μὲ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σὲ θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Παράρτημα: Ἀνακίας Ἀντιπάριος πρὸς Ζερζούλην Περὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς», *Δευκαλίων*, τεῦχος 21 (Μάρτιος 1978), σσ. 86-95, ἰδ. σ. 92].

5. Γεώργιος Σουγδουρῆς, *Εἰς τὰ τοῦ φιλοσόφου περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς. Διαλέξεις*, 1674. Γιὰ τὸ χειρόγραφο βλ. Κώστας Θ. Πέτσιος, «Οἱ χειρόγραφες 'Διαλέξεις' τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ 'Εἰς τὰ τοῦ φιλοσόφου περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς' (1674)», Ὁ Ἑρανιστὴς 22 (1999), σσ. 246-251.

αὕτη, ἢ ἄνω καὶ κάτω φέρεται τὰ στοιχεῖα, ἢ βαρύτης καὶ ἢ κουφότης ἐ-
 στί» συμπληρώνει δὲ, ὅτι ὡς «βαρὺ» ὀρίζεται: «τὸ φέρεσθαι πεφυκὸς ἐπὶ τὸ
 μέσον, κοῦφον δὲ τὸ ἀπὸ τοῦ μέσου. Ἄρχῃ τις ἀμέλει», συνεχίζει, «ἐσωτερι-
 κή προσεχῶς διορίζουσα τὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ἄνω» ἢ «πρὸς τὴν κάτω φο-
 ράν». Δὲν παραλείπει βεβαίως ὁ Σουγδουρῆς νὰ τονίσει ὅτι «ἡ θέσις ἐστὶ
 κατὰ τινῶν νεωτέρων, οἵπερ τὴν κίνησιν ταύτην τῶν ῥιπτομένων οὕτω σα-
 φηνίζουσιν»¹. Ἡ «θέσις... [τῶν] νεωτέρων» θὰ ἐκπροσωπηθεῖ μὲ τὸν πλέον
 στοχαστικὰ καὶ συγχροτημένο τρόπο ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὰ μέσα
 τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐνῶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σουγδουρῆ καὶ τῶν ἀριστοτε-
 λικῶν θὰ τὰ υἱοθετήσουν οἱ «περιπατητικοί» ἀντίπαλοί του, οἱ ὁποῖοι ὑπο-
 στήριζαν ὅτι «τῶν ὄντων τὰ μὲν εἰσὶ βαρέα, τὰ δὲ κοῦφα, ὡς καὶ τῆς οὐσίας
 ἢ μὲν ἐστὶν ἐνσώματος, ἢ δὲ ἀσώματος· καὶ ὡς ἀδύνατόν ἐστι κατὰ πᾶσαν
 τὴν ἀσώματος οὐσίαν θεωρῆσαι σωματικόν τι καὶ ἀνάπαλιν, οὕτως ἀδύνα-
 τον καὶ κατὰ πᾶσαν θεωρῆσαι σωματικόν τι καὶ ἀνάπαλιν, οὕτως ἀδύνατον
 καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν βαρύτητα κουφότητα ἢ κατὰ πᾶσαν τὴν κουφότητα
 θεωρηθῆναι βαρύτητα. Ὅθεν ἡ γῆ, ὡς ἐπέχουσα τὸν κάτω τόπον, λέγεται
 ἀπλῶς βαρὺ, τὸ πῦρ τὸν ἄνω, κοῦφον»².

Ἡ νεοτερικὴ διδασκαλία τοῦ Ζερζούλη δὲν περιορίζεται μόνο σὲ ζη-
 τήματα φυσικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ διαπιστώνεται ἐπίσης στὸ πεδίο τῶν
 μαθηματικῶν καὶ τῆς μεταφυσικῆς. Τῆ θεματικῆ τῆς τελευταίας φαίνε-
 ται νὰ τὴν προσεγγίζει μὲ βάση τὴν ἐρμηνεία τοῦ μαθητοῦ τοῦ Christian
 Wolff (1674-1754) Friedrich Chr. Baumeister (1709-1785)³, ἀλλὰ καὶ
 μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτική τοῦ ἐκλεκτικοῦ Antonio Genovesi (1712-1769) τοῦ
 ὁποίου τὰ *Elementa Metaphysicae*⁴ ἓνα ἔργο πού ἐπαινεῖ ὁ Μοισιόδοξ⁵,
 γνώριζε ὁ Ζερζούλης⁶, ἐνῶ γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν μαθηματικῶν ἀξιο-
 ποιούσε τὸ ἔργο «τοῦ μαθηματικωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου» Christian
 Wolff, τμήματα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ὁποίου ἀπέδωσε στὰ ἑλληνικά: Ἄ-
 ριθμητικὴ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Νικολάου
 κατὰ τὴν Οὐόλφριου..., Γεωμετρία καὶ Ἄριθμητικὴ κατὰ Οὐόλφριου..., Τῶν
 μαθηματικῶν Στοιχείων αἱ πραγματεῖαι... Κατ' Οὐόλφ Στοιχειώδης Ἐπί-

1. Γεώργιος Σουγδουρῆς, *Διαλέξεις*, ὁ.π., φφ. 99 r-v, φ. 102 r.

2. Λίνος Γ. Μπενάκης, *Ἀπὸ τὴν ἱστορία*, ὁ.π., σ. 433.

3. Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, Τόμος Α'. Περιέχων Ἐμπει-
 ρικὴν ψυχολογίαν καὶ κορηπὶδα τῆς φιλοσοφίας, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1818, σ. ι',
 σημ.: παρέδιδε «ἐξ ἰδίων του μεταφράσεων τὴν τοῦ Βαύμαύστερου φιλοσοφίαν».

4. Antonio Genovesi, *Elementa Metaphysicae Mathematicum in Modum Adornata*, Naples, 1743-1745.

5. Ἰώσηπος Μοισιόδοξ, *Ἀπολογία*, ὁ.π., (1976), σ. 114, σημ. 1.

6. Ἀγγελικὴ Χατζημιχάλη, «Οἱ ἐν τῷ Ἑλληνοσχολεῖῳ Μετσόβου», ὁ.π., σ. 135.
 Στὸ ἀντίτυπο τῆς δίτομης ἐκδόσεως τοῦ 1751 (Neapoli) ὑπάρχει στὸ ἐξώφυλλο τὸ κτητο-
 ρικὸ σημεῖωμα: «Ἐκ τῶν τοῦ Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζούλη καὶ τόδε».

πεδος *Τριγωνομετρία...*¹, συμπληρώνοντας τὰ κείμενα μὲ εἰσαγωγές καὶ σχόλια ποὺ φανερώουν ἐνημέρωση καὶ συνθετικὴ ἱκανότητα.

Ὅμως τὰ παραπάνω δὲν ἀναιροῦν τὸ σύνολο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦτο τὸ γνωρίζει ὁ Νεοέλληνας φιλόσοφος. Ἐνῶ ἡ φυσικὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη «ὑπολείπεται», ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐρμηνευτικὴν τῆς δυνατότητα, τῆς φυσικῆς τῶν νεοτέρων, τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Σταγειρίτη φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν ἀσφαλῆ ἀφετηρία γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Λογικῆς. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε θεωρεῖ ὅτι ἡ Λογικὴ συνιστᾷ τὴν ἀπαραίτητη προβαθμίδα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς φιλοσοφίας, ὡς μαθητεία ἡ ὁποία διασαφηνίζει τὰ κριτήρια τοῦ διανοεῖσθαι καὶ διαμορφώνει τὴ μέθοδο ἐρευνας: «Τοῖς τοίνυν», ἐπισημαίνει, «ἐπιβῆναι τῶν τῆς φιλοσοφίας ἀνακτόρων ποθοῦσι τε καὶ ἐφιεμένοις ἀρίστη ὁδὸς τέμνεται, ἐξομαλίζεται καὶ προὔποστρώννυται, τὴν τῶν ἐλευθέρων τεχνῶν γνῶσιν προειληφόσιν, ἀσφαλῆς τε καὶ σταθερὰ καὶ ἐδραία καὶ ἀδιάσειστος κλίμαξ προεπιστηρίζεται ἢ ἐν λογικῇ ἀσχολίᾳ καὶ τῶν κατ' αὐτὴν ἀκριβῆς διδασκαλία καὶ μάθησις, ἣτις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς τὴν νοητικὴν καὶ συλλογιστικὴν ἐξηγουμένη δύναμιν ἀναπτύσσει, ἅμα καὶ τοὺς κανόνας παραδίδωσι τοῦ ὀρθῶς καὶ ἀπταιστως συλλογίζεσθαι, μεθοδὸν τε διδάσκει τοῦ τὸν νοῦν πρὸς ἀλήθειαν ποδηγετεῖσθαι καὶ ἀπευθύνεσθαι, τοῦ ψεύδους ἐκκλίνοντα, ὡς ἂν λανθάνουσαι τῶν πραγμάτων ἀλήθειαι θηρεύμεναι ἐκκαλύπτωνται, ἐπιστημονικῶς τε ἀποδεικνύωνται»².

Σὲ μία αὐτοβιογραφικὴ ἀποστροφή τοῦ λόγου του πρὸς τοὺς περιπατητικούς του ἀντιπάλους ὁ Ζερζούλης ἐμφανίζεται ὄχι μόνον γνώστης τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς σχολιαστικῆς παράδοσης μέχρι τὴν ἐποχὴ του: «κἀγὼ γὰρ τοῖς ἐκείνου ἐνησχόλημαι λίαν καὶ τὴν ἐκείνου καὶ ἐδιδάχθην καὶ ἐδίδαξα φιλοσοφίαν κατὰ τε Ἀμμώνιον καὶ Σιμπλίκιον, Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισέα καὶ τὸν Φιλόπονον Ἰωάννην, κατὰ τὸν Ψελλόν τε καὶ Μαγεντινὸν καὶ τὸν Ροδινὸν Ἀνδρόνικον, τὸν δεῦτερον ἀποκληθέντα Ἀριστοτέλην, καὶ τὸν Εὐστράτιον Νικαίας ἐπίσκοπον, καὶ τὸν Κορυδαλλέα καὶ Κούρσουλαν Νικόλαον»³. Τούτῃ ἡ ἰδιαίτερης σημασίας αὐτοβιογραφικὴ μαρτυρία ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὸν πλέον ἀναμφίλεκτο τρόπο ἀπὸ

1. Γιὰ τὰ χειρόγραφα βλ. Γιάννης Καρᾶς, *Οἱ Ἐπιστῆμες στὴν Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα καὶ ἔντυπα. Τόμος Α'. Τὰ Μαθηματικά*, Ἀθήνα, 1992, σσ. 79-88· πβ. Λίνοσ Γ. Μπενάκης, «Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστὴς τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Christian Wolff», *Ὁ Ἑραριστῆς*, 20 (1995), σσ. 47-57. Ὁ Ζερζούλης μεταφράζει ἀπὸ τὸ πεντάτομο ἔργο τοῦ Christian Wolff, *Elementa Matheseos Universae in quinque Tomos distributa*, Verona, 1746, ποὺ σώζεται στὰ κατάλοιπά του. Στὴν ὠα τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ πρώτου τόμου διαβάζουμε: «Ἐκ τῶν τοῦ Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη καὶ τόδε. Εἰσὶ τόμοι πέντε».

2. Νικόλαος Ζερζούλης, *Στοιχεῖα*, ὁ.π., φ. 28 γ.

3. Νικόλαος Ζερζούλης, *Γενναῖα Ἀπάντησις*, ὁ.π., σσ. 435-436.

τὸ ἐγχειρίδιο πὸν χρησιμοποιοῦσε ὁ Νικόλαος Ζερζούλης στὴ διδασκαλία τῆς Λογικῆς καὶ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως *Εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ Ζητήματα*, πὸν ἐκδόθηκε τὸ 1729. Ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω, ἀναδιφώντας τὰ κατάλοιπα τῆς βιβλιοθήκης του, ὁ Ζερζούλης παρέθετε σὲ ἐπίμαχα ἀπὸ ἐρμηνευτικὴ ἀποψη σημεῖα τοῦ κειμένου τοῦ Κορυδαλέως, ὅπως εἶναι ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἀναφορὰ στὰ «καθόλου», ἡ διάκριση «δυναμει - ἐνεργεία», ἡ ἡ «περὶ φωνῶν διδασκαλία», τὶς θέσεις τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν — τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Πορφυρίου, τοῦ Ἀμμωνίου, τοῦ Φιλοπόνου — καὶ τῶν Βυζαντινῶν, κυρίως τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ καὶ ἀνέλυε μὲ ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, τὰ ὁποῖα κατέγραφε στὰ περιθώρια τοῦ τυπωμένου κειμένου ἢ καὶ σὲ παράφυλλα, τὶς ἀπόψεις τοῦ Κορυδαλέως⁴. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἶναι ἀξιοσημεῖωτο τὸ γεγονός ὅτι στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ Νικόλαος Ζερζούλης, ἐκφραστὴς τῆς νεότερης φιλοσοφίας καὶ ρηξικέλευθος φορέας τῆς νευτώνειας σκέψης, ἐνῶ ἀποστασιοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν παράδοση σὲ ζητήματα φυσικῆς, διδάσκει τὴν ἀριστοτελικὴν ἀναλυτικὴν σύμφωνα μὲ τὴν φιλοσοφικὴν προσέγγιση τοῦ σημαντικότερου ἀριστοτελικοῦ φιλοσόφου τοῦ 17ου αἰῶνος, τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως. Τούτῃ ἡ ἀμφίσημη στάση ἀπέναντι στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, πὸν ἀναδείχθηκε, ὅπως πιστεύουμε, ἀπὸ τὴν παραπάνω διαπραγμάτευση, δὲν ἐξηγεῖ μόνο τὴν ὑπαινικτικὴν διατύπωση τῆς Ἐπιστολῆς, ἡ ὁποῖα προσέφερε τὶς ἀφορμὲς γιὰ τὴν ἀνάλυσή μας, ἀλλὰ ἡ κατανόησή της συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἀποσαφήνιση τῶν κριτηρίων μὲ βάση τὰ ὁποῖα ὀφείλουμε νὰ προβοῦμε στὴν ἀνασύνθεση τῶν πνευματικῶν ρευμάτων τοῦ 18ου αἰῶνος, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιδέχονται, βεβαίως, μονοσήμαντες ἐρμηνεῖες.

4. Θεόφιλος Κορυδαλέως, *Εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ Ζητήματα*, Ἐνετίησι, 1729, σ. 4 κ.έ. Στὴν ὡα τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ ἀντιτύπου πὸν χρησιμοποιοῦσε καὶ γιὰ τὶς παραδόσεις του προφανῶς ὁ Νικόλαος Ζερζούλης ὑπάρχει ἡ ἐνθύμηση: «καὶ τότε νικολάου κύρκου· ἠρξάμεθα ταύτης κ...». [Βλ. ἐδῶ σ. 116]. Ἡ κωδικοποίηση τῶν σχολίων [βλ. πανομοιότυπα στὶς σσ. 116-118 παρακάτω] ἀποτελεῖ τμῆμα μίας εὐρύτερης ἐργασίας γιὰ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΑΝ ΤΗΝ ΛΟΓΙΚΗΝ

ΤΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Γπομήματα καὶ Ζητήματα ὑπὸ τοῦ
Σοφωτάτου

ΚΤΡΙΟΤ ΚΤΡΙΟΤ

Θ Ε Ο Φ Ι Λ Ο Υ
ΤΟΥ

Κ Ο Ρ Υ Δ Α Λ Ε Ω Σ

Ἐκτεθέντα, νῦν δὲ πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα, καὶ μεθ
ᾧσης οἷόν τε ἰσὺ τῆς ἀκρίβειας διορθωθέντα,
παρὰ Κυρίου,

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΓΚΕΛΛΑΡΗ

Ε Ν Ε Τ Ι Η Σ Ι.

Παρὰ Νικολάου Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO

καὶ ἰσὺ νικολάου γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ

ἄλλοι

[Κτητορικό σημείωμα: καὶ τότε νικολάου κύρκου ἠοξάμεθα ταύτης κ...].

Ε.Υ.Δ.ΤΗΣ Κ.Τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Στίχοι ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν
περσεὺς μὲν πεδίλων διά, καὶ κυνέης ποτ' ἀφίκτο |γοργόσι, τῆς δὲ δι' ἅπας γνῶσιν
ἴκει ἐς ὄλων, πῶς δὲ δι' ἅπας γνῶσιν ἴκει ἐς ὄλων.

Ἐπιγραφή: ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν
ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν

ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν
ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν

[Ἰδιόγραφες σημειώσεις τοῦ Νικολάου Ζερζούλη στὸ παράφυλλο τοῦ ἔργου τοῦ Κορυδαλέως, ὁ.π.]

Στίχοι ἠρωελεγεῖοι εἰς τὴν λογικὴν

Περσεὺς μὲν πεδίλων διά, καὶ κυνέης ποτ' ἀφίκτο |γοργόσι, τῆς δὲ δι' ἅπας γνῶσιν ἴκει ἐς ὄλων. [Γιὰ τὸν «πυρρῆνα» τοῦ μύθου βλ. *Corpus Paroemiographorum Graecorum*. Ed. E.L.A. Leutsch - F.G. Schneidewin. Tomus I, Hildesheim, 1958 (Göttingen, 1839), σσ. 15-17].

ὄρα τὴν τάξιν τῶν τεσσάρων στοιχείων ὅπως ἕκαστον ἔχει τὰς ποιότητας· ἐκ τῶν περὶ γεν: καὶ φθ: κεφ.φ γφ ἀριστοτέλους. [Βλ. Ἀριστοτέλης, *Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς* B 3, 330a - 331b].

Γῆ μὲν μᾶλλον ἐκ ξηροῦ ἢ ψυχροῦ, ὕδωρ δὲ ψυχροῦ μᾶλλον ἢ ὑγροῦ, ἀῆρ δὲ ὑγροῦ μᾶλλον ἢ θερμοῦ, πῦρ δὲ θερμοῦ μᾶλλον ἢ ὑγροῦ. [Βλ. Ἀριστοτέλης, ὁ.π., 331a 4-6].

καθ' ἣν τάξιν ἀποτελεῖται τις κύκλος τὸ ἄπειρον καὶ ἀναρχον τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ |ὅπως διετεθήσαν, ὥστε μὴ μάχεσθαι ἀλλήλοις· ἡ μὲν γὰρ γῆ κοινῶνεί τῷ ὕδατι, τῷ ψυχρῷ, | ὕδωρ ἀέρι, τῷ ὑγρῷ, ἀῆρ δὲ τῷ πυρρῷ, τῷ θερμῷ, πῦρ δὲ γῆ, τῷ [ξηρῷ].

Λύσεις Πρώτη.

Περὶ πάντας τῆς ὑποείας, ἐπὶ τῷ παρόντος ὁ Ἀμμωνίος διασκεπτό-
 μμος, εἰσάγει τὸ κατ' ἐκείνα καιροῦ φιλοσοφώματα, αἱ τελεῶς
 διατίθενται τὰς διαφορὰς. τὰς μὲν γὰρ ἴσασιν εἶναι μᾶλλον Οὐσίας, ἢ
 Συμβεβηκότα, ὡς τὸ λογικὸν καὶ ἄλογον, καὶ τὰ πτωχὰ. τὰς δὲ ἀνά-
 παλιμ μᾶλλον Συμβεβηκότα, ἢ Οὐσίας, καὶ πάντες τῆς τάξεως παρα-
 δείγματα προχειρίζεται, τὴν Ἐλιδίον, φέρε εἰπεῖν, μελανίαν, καὶ
 Κόρακι, τὴν Ἐκκερὸν ἀλόγικα, καὶ ὅσα ἄλλα ὁμοίως ἔχουσι. Τε-
 τῆς δὲ κλάσιως διαφορὰς ἐτίθεισιν, ὡς μίσημ τῆσιν ἔχουσιν ἰβούλοπι
 εἶδ' ὅτι μὲν, Οὐσίας λέγον ἐπέχουσιν, εἴσοτε δὲ καὶ Συμβεβηκότος. ὡς
 παραδείγματα προχειρίζεται ὁ Ἀμμωνίος τὰς πρώτας τῶ ἀπλῶν σε-
 μάτων ποιότητος, θερμὸν διλογοῦσι καὶ ξηρὸν, ψυχρὸν τε καὶ ὑγρὸν. α-
 ται γὰρ πρὸς μὲν τὸ ἀπλῶς, ἔσοτε τὰ τελεῶν διασατα διαρούμεθα, συ-
 βεβηκότων ἐπέχουσιν λόγον. πῶς δὲ σαιχειοῖς οὐσιωδῶς ὑπάρχουσιν, συ-
 πληρωτικαὶ τῆς Οὐσίας αὐτῶ οὐται. ἐπει τοιγαροῦν οὐχ ἔσ' εἶδος ἢ
 διαφορῶν, διὰ τῷτο φησὶν ὁ Φιλόσοφος πρὸς πᾶσας ἀπιδῶν τὰς ἔσ' ο
 τὰς ἐπρόπτας, ἐσῶτας πάντας αὐχ ἀπλῶς ἔσ' τὰς οὐσίαις ἑταῖρῶν, ἔ-
 εὐ ἔσ' τὰς συμβεβηκόσι.

Αναίρεσις τῆς εἰρημνῆς ἐπελύσιως, καὶ τῆς εἰσεῖς ἑπρας.

Πρὸς τούτους αὐτὸς ἀπεπάγει ὁ Ἀμμωνίος, πρώτοι τὴν τῷ ὁ-
 διαίρισιν, δίχα διηρημῆσου κατὰ τὸν Φιλόσοφον, ἀμίσως,
 Οὐσίας καὶ Συμβεβηκότος, κατὰ δὲ τὴν ἐκείνων διδασκαλίαν, ἰδὲν
 τρεῖτον δίδοται γένος τῷ ὄντος μεταξὺ Οὐσίας καὶ Συμβεβηκότος, ἢ
 ἐπιαχθεῖσιν αἱ διαφοραί. Εἶπει ὅτι Οὐσίαι εἰσὶν αἱ διαφοραί, αὐτὸς κ
 ἐκδιάζει, ἐκ τῷ εἶναι πάντας συμπληρωματικὰς τῶ εἰδῶν, καὶ κατ'
 τῶν κατηγορεῖσθαι οὐσιωδῶς. Ἐπιλυόμενος δὲ αὐτὸς τὴν ἔξ ἀρχῆς
 εἰας φησὶ. χυδαίωτερον ἔσπαῦθα, καὶ ὡς πρὸς εἰσαγομῆσους τῆς
 γαῖδας τῶ Φιλοσόφου.

[Σχόλια «ἐκ τοῦ Ἀμμωνίου» τοῦ Νικολάου Ζερζούλη στή σ. 188 τοῦ ἔργου τοῦ Κορυδαλέως, ὁ.π.].

Ε.π.Δ. της Κ.τ.Π
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΕΠΟΝΤΗΣ: ΔΗ. ΚΑΧΗΤΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

SUMMARY

A Zerzoulis' letter to Balanos Vasilopoulos (1754)

The aim of this essay is to explain the positions, which are expressed by the Neo-Hellene philosopher Nikolaos Zerzoulis (ca. 1710-1773) in one letter (1754) to his old teacher Balanos Vasilopoulos in Ioannina. The opportunity for this letter came because of the presentation of "the solution of the Delion problem" by Balanos Vasilopoulos to the Academies of Europe. Zerzoulis makes some remarks, that allow us to form a clear opinion about the condition of Education during the Ottoman Empire - especially in the 18th century - and also about the interior discrimination of anti-Aristotelian thought.

Kostas Th. Petsios